

JEDLIK ÖNÉLETRAJZA, 1885

Dr. Jedlik Ányos István kiérdemelt egyetemi rendes tanár életrajzának vázlata¹

1. Jedlik Ányos István született 1800^{dik} évi Január hó 11^{dikén} Szimő helységben, Komárom megyében; keresztségben kapta az István nevet.
2. a) Az írást, olvasást a helybeli falusi iskolában tanulta, s azután némi elemi ismeretek szerzése után Nagyszombatban 1810^{ben} a harmadik normális iskolai osztályt végezte.
 - b) 1811^{diktől} 1813^{dikig} Nagyszombatban a gymnásiumi 1^{ső} 2^{dik}, és 3^{dik} osztályba járt, 1814^{dik} évben megbetegvén iskolába nem járhatott.
 - c) 1815^{től} 1817^{dikig} a gymnásiumi 4^{dik}, 5^{dik}, és hatodik osztályokat végezte Pozsonyban.
3. a) 1817^{ben} az akkori gymnásium hat osztályának bevégezte után a Sz. Benedek tanítórend növendékei közé felvétetvén az 1818^{dik} évet Pannonhalmán mint ujoncz töltötte Anianus, magyarul mondva Ányos névvel jelelve.
 - b) 1819^{dik} év alatt Győrött a benzés-rend házi Lyceumában a philosophiai tanfolyamnak Logica nevű első osztályát, 1820^{dikban} pedig a Physica nevű második osztályát végezte.
 - c) 1821^{ben} és 1822^{ben} Pannonhalmán a hittani tanfolyam első és második osztályát hallgatta.
 - d) A philosophiai tudorságra megkivántató szigorú-vizsgálatoknak a pesti tudomány-egyetem letétele után 1822^{dik} évi Október hó 1^{sőjén} bölcsészet tudorává felavattatott.
 - e) 1823^{ban} Győrött a gymnásium 3^{dik} osztályában mint tanár volt alkalmazva.
 - f) 1824 és 1825^{dik} évek alatt Pannonhalmán bevégezte a hittani tanfolyam 3^{dik} és 4^{dik} osztályait.
4. 1826^{dik} évtől kezdve 1831^{dik} évi husvétig a benzésrend házi Lyceumában Győrött mint tanár a rend növendékeinek a Természet-, Természetrajz- és Mezei gazdászat-tant adta elő.
5. Pozsonyi Akadémiában Pasztéry tanár halálával megüresedvén a bölcsészeti karnál a természettani tanszék, annak betöltésére a benzésrend főnöke által kineveztetvén ott 1831^{dik} iskolai év második felének kezdetétől fogva 1840^{dik} évi első félévnek bevégeztéig mint nyilvános rendes akadémiai tanár működött
6. a) Pesti tudomány-egyetem bölcsészeti karánál a megürült természettani tanszék betöltése végett 1835^{dik} évi Martzius hó 17^{dikén} versenyző vizsgálat tartatott, melyre két más versenyzővel ő is megjelent, de mivel a vizsgálati munkálatnál fogva a pesti és bécsi egyetemnek bírálataik szerint a betöltendő természettani tanszékra csak ő maga candidáltatott, a bécsi Cancellaria határozata folytán 1837^{dik} évi November hó 9^{dikre} új versenyző vizsga hirdettetett ki, melyre 13 versenyző egyén jelent meg. Ezek közül az illető bírálatok által az említett tanszék betöltésére három candidáltatott, kik közül Ő mint első Candidatus 1839^{dik} évi Nov. 2^{dikán} lőn a pesti tud.-egyetem bölcsészeti karánál létező természettani tanszékre legkegyelmesebben kinevezve.
 - b) Az imént nevezett tanszék 1840^{dik} évi Martzius hó 1^{jén} elfoglalván, abban mint nyilvános rendes tanár 1878^{dik} év második felének bevégeztéig működött.
 - c) Tanárkodása közben 1848^{dik} évre a bölcsészeti kar Decánjává, 1863^{dik} évre pedig az egyetem

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található kézzel írt életrajz, raktári száma: Ms 5107/16.

Rectorává lön megválasztva.

d) 1841^{dik} évi Május hó 28^{án} részt vett a K. M. természettudományi Társulatnak megalakításában, és azóta ugyanazon társulatnak rendes tagja volt; az 1873^{dik} évi Junius 24^{én} tartott választmányi gyűlésben pedig a társulat örökítő tagjainak sorába lépett.

e) 1858^{dik} évi December hó 15^{én} a magyar tud. Akadémia rendes tagjává, 1873^{dik} évben pedig tiszteleti tagjává lön megválasztva.

f) 1872^{dik} évi Oktober hó 1^{ién} a magyar Földrajzi-Társulat alapszabályai értelmében öt rendes tagjai közeli igtatta.

g) Hosszabb ideig folytatott tanárkodásának méltányló elismerésül a Nm. Vallás és közoktatási Miniszter felterjesztése folytán 1867^{ben} nyerte a királyi tanácsosi címet, a nyugalomba lépte után pedig 1879^{dik} évi Január hó 12^{dikén} a III^{dik} osztályu vaskorona rendet.

h) 1878^{diki} tanév vége felé nyugalmaztatásáért folyamodott a Nm. Vallás és közoktatásügyi Miniszterhez; minek következtében Ő Felsége 1878^{dik} évi Julius hó 21^{én} kelt legfelsőbb elhatározásával a nyugalmaztatását jóvá hagyni méltóztatott.

Minthogy az életrajz vázlatának tárgyait főképp az illető munkálatai teszik: Dr. Jedlik Ányos összesen 53 évre terjedő tanárkodása alatt közzétett irodalmi működésének sorozata a következőkből áll:

1. Bereitung künstlicher Sauerlinge. Ezen című értekezés megjelent a következő című folyóiratban: Zeitschrift für Physik und Mathematik. Herausgegeben von A. Baumgartner und A. v. Ettingshausen. Wien 1829, VII b. S. 47–58. Ezen értekezés latinul írva közöltetett Baumgartnerrel, akkora a bécsi Tudomány-Egyetemnél természettan tanárával, ki méltónak találta azt németre fordítani, és az idézett folyóiratában közzétenni, mert az értekezés utasítása szerint minden savanyú vizet lehet mesterségesen utánozni, és olcsón készíteni, sőt tetszés szerinti szénsavtartalmúvá tenni, mi akkor, midőn az úgynevezett Szoda víz még nem készítettett, elég érdekes vala.

2. A fénysugarak tüneményeiről általánosan és a fénysugarak elhajlásáról különösen. Értekezés; megjelent „a magyar orvosok és természetvizsgálók Pécselt 1845^{ben} tartott VI^{dik} nagygyűlésének munkálatai”-ban a 205–209 lapokon.

3. Sulyos testek természettana 543 lapon, 384 a szöveg közé nyomtatott fametszettel Pesten 1850. Az egyetemi tanszékre történt kineveztetése után hozzáfogott a hallgatóinak számára egy magyar Természettan megírásához az addig használatban volt latin szövegű természettan helyett; de abból csak az első kötet jelenhetett meg; mert az egyetemi tanrendszernek azon megváltoztatása folytán, hogy az egyetemi tanár egy iskolai év lefolyása alatt nem az egész általa előadandó tantárgynak Compendiumát, hanem abból mindegyik tanfélév alatt annak csak valamely kiszemelt szakaszát terjedelmesebben, vagyis kellően kimerítve adja elő – nem lett volna czélszerű a Compendium-féle Természettannak az egyetemi előadásokra való használata. – A természettannak egyes szakaszait kellően kimerítve hevenyében úgy kidolgozni, hogy azok egy félévre elegendő tantárgyul szolgálhassanak, egyike lett volna az alig elkerülhető, s egyszersmind a legháládatlanabb fáradozásnak; mint a legtöbb egyetemi polgárookra nézve nem kötelezett tantárgynak hallgatására az 1800 után következő több évek során a néhány tanárjelelteken kívül igen kevesen vállalkoztak.

4. Ueber die Anwendung des Electromagnetes bei electrodynamischen Rotation.

Értekezés; megjelent ezen című munkában: „Aemtlicher Bericht über die XXXII^{te} Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte zu Wien 1856. Herausgegeben in Wien 1858”, Seite 170–175.

5. Modification der Grove-schen und Bunsen-schen Batterie. Ugyanott 176–178 lapokon.

6. Delejező gép. Értekezés; megjelent a magyar természettudományi társulat Évkönyveiben IV. kötet 1857–1859; 1–7 lapokon két táblára nyomott ábrákkal.
7. A villamtelepek egész működésének meghatározása. Értekezés; megjelent a magyar tud. Akademia 1859^{dik} évi Értesítőjének 291–311 lapokon [lapjain], három táblára nyomott ábrákkal.
8. Beszéd a magyar kir. tud. Egyetem 1863/4 évi Rectorává beigtatásakor. Megjelent ezen czim alatt: Beszédek a m. kir. tud. Egyetem 1863–4 tanévi Rectora és Tanácsa beigtatásakor 1863^{ban}, 41–49 lapokon.
9. A természettudományok fontosságáról az emberi nem anyagi jólétére nézve, tekintettel hazánkra. Megjelent ezen czim alatt: Beszéd a kir. tud. Egyetem ujjá alakításának 84^{ik} emléknapiján 1864. Sz. Iván hó 25^{én}; 1–34 lapokon.
10. Beszéd, melyet egyetemi Rectorságának megszünésekor mondott 1864^{dik} évi Mindszent hó 1^{ső} napján. Megjelent ezen czim alatt: Beszédek a m. kir. tud. Egyetem 1864–5 tanévi Rectora és Tanácsa beigtatásakor 1864^{ben}, 1–46 lap.
11. Leydeni palaczkok lánczolata eredetileg összeállítva. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten 1864^{ben} tartott IX^{ik} nagygyűlésének munkálataiban 338–347 lapokon három táblára nyomott ábrákkal.
12. Rumpelles Mihály kőbányai pinczéjének beomlása által megsűritett légnek nevezetes hatásairól. Értekezés; megjelent a m. tud. Akademia 1866^{dik} évi Értesítőjében 108–129 lapokon a hozzátartozó ábrákkal.
13. Fresnel és Pouillet-féle fénytalálkozási készüléknek (óáltal) eszközölt módosításairól. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban 1865^{ben} tartott XI^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 309–312 lapokon egy táblára nyomott ábrákkal.
14. Csöves villamszedőkről. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Rimaszombatban 1867^{dikben} tartott XII^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 338–343 lapokon egy táblára nyomott ábrákkal.

Jegyzése. A csöves villamszedő nem egyéb mint egy kötegbe foglalt vagy henger alaku tokba helyezett üvegcsők, melyeknek mindegyike leydeni palacz módjára van elkészítve és egymástközt akkép rendezve, hogy valamint a külső felületük önlevél boritékaik egymást vezetőleg érintik, úgy a belső felületük fém vezetőkei is közeledjenek egymástközt. A csöves villamszedők készítésénél legnehezebb feladatnak látszik ez alkalmazandó üvegcsövek belső felületének önlevéllel való beborítása, mivel azok üregének átmérője csak 3–5 milimetryni. Ezen nehézséget azonban könnyen ki lehet kerülni, ha a csöveknek egyik vége beforrasztatik, vagy jól megmelegítettven olvasztott pecsét viasszal legalább 1 centimetrynre vagy $\frac{1}{2}$ hüvelyknyire betöltetik, s azután a csőnek ürege vas vagy rézreszelékkel úgy megtöltetik, hogy az a cső nyílt végére dugott vékony fémlémezből való cső vagy gömbalaku hüvellyel biztos közlekedésben legyen. Magátul érthető, hogy mindegyik üvegcsőnek külső felülete alulról kezdve mézga-oldattal bekent önlevéllel akképen legyen borítva, hogy a felső végére alkalmazott fémhüvely alatt legalább 10 centimetrynre pusztán maradjon, s utóbb borszeszben feloldott schelakk gyantával vagy pecsétviasszal bevonathassék. A csöves villamszedő a közönséges leydeni palacz fölözt több előnnyel bir. Egy előnye abban áll, hogy henger alaku üveg edénynek üregét betöltő üvegcsöveknek önlevéllel borított összes felülete a többi körülmények egyenlősége mellett meglepőleg nagyobb az őket üregében tartalmazó henger alaku üvegedénynek megfelelő magasságú külső felületénél; s ennél fogva az üvegcsövekből álló villamszedőnek önlevéllel borított külső felülete is meglepőleg nagyobb villamfogható képességgel fog birni, mint birna azon egyenlő térforgatu leydeni palacz, mely a csöves villamszedőt üregében tartalmazó henger alaku üvegedényből készítették. A csöves villamszedőnek a leydeni palacz fölözt másik előnye abból tűnik ki, hogy ha a leydeni palacz

fala a tulságos töltés következtében a villam által áttöretik, akkor azon palaczk többé nem használható; a csöves villamszedőben pedig bármely, tulságos töltés folytán csak egy cső töretik át, melynek eltávolítása után a csöves villamszedő úgy használható, mint azelőtt. Végre nem megvetendő előnye a csöves villamszedőnek az, hogy midőn a villamosság nagyobb mennyiségének összegyűjthetése végett használtatni szokott számos és nagy leydeni palaczkokból álló közönséges villamosüteg (: batterie :) aránylag nagy helyet foglal el, egy ugyanakkora villamfogatású csöves villamszedő hasonlíthatatlanul szűkebb térben elfér, és alkalmilag egyik helyről a másikra könnyen áttehető; főkép ha az egy vagy másfél méternyi hosszú üvegcsövekből van szerkesztve és egy henger alaku és két oldalfogantyúval ellátott vastokba helyezve.

15. Villamdelejes hullámgép. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Egerben 1868^{ban} tartott XIII^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 312–313 lapon, egy táblára nyomott ábrákkal. Ezen készülék segítségével a hullámok minden módosulatukkal igen szabatosan előállíthatók egy kör vagy kerület alaku vascsészébe öntött tiszta higany felszínén. Maga a gép egy villamdelejnek szabályszerűleg megszakadó hatása által hozatik működésbe.

16. Villamdelejes hosszrezgési készülék. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Egerben 1868^{ban} tartott XIII^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 322–323 lapokon, egy táblára nyomott ábrákkal. Ezen készülék által üres henger alaku huzaltekercseken a hosszrezgési hullámok a rajtuk képződő rezgési csomokkal igen tisztán szemlélhetőkké tehetők.

17. Villamdelejes keresztrezgési készülék. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Fiumeban 1869^{ben} tartott XIV^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 365–367 lapokon, egy táblára nyomott ábrákkal. Ezen készülékkel kellően összefoglalt egyenes-, kör-, vagy iv alaku huzaltekercsekben a keresztrezgési hullámok, és az egyenes tekercsekben a hosszrezgésű hullámok is előidézhetők, s így a rezgőmozgásba hozott hasonló alaku húrok, vesszők vagy rudak részecseinek rezgési módja tisztán láthatóvá tehető.

18. Rezgési mozgások összetétele által keletkező rezgési idomok azon különféleségének leírására szolgáló készülék, mely a rezgési irányok, tartamok és kitérés távok változtatása szerint elő állanak. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Herkulesfürdőben (: Mehádia mellett :) 1872^{ben} tartott XVI^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 275–277 lapokon két táblára nyomott ábrákkal. Ezen készülék kerekének forgatása közben két egymásra merőleges irányu, a kitérés tartamokra nézve pedig bizonyos (: de önként választható :) viszonyban álló rezgések összetételéből eredő mozgás útját, vagyis a megfelelő ugynevezett Lissajous-féle idomokat szabatosan leírja.

19. Két egymásra vagy merőleges, vagy egymás közt párhuzamos rezgési mozgásnak egy haladó mozgással való összetételéből eredő utaknak szabályos leiratására szolgáló készülék. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Győrött 1874ben tartott XVII^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 224–247. lapokon, három táblára nyomott ábrákkal. Az említett működés eszközlésére szolgáló készüléknek lényeges része két nagyobb szerű megdelejezett, és villamdelejek megszakadó hatása által rezgésbe hozható hangvillából áll.

20. Két vagy három rezgés szerű és egy haladó mozgás összetételéből eredő mozgás útjának papírra vagy füstkorommal bevont üveglapra szalag alakban való leírására szolgáló készülék, és annak használati módja. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Máramaros-Szigeten 1876^{ban} tartott XIX^{dik} nagygyűlésének munkálataiban Budapesten 1878^{ban} 122–128 negyedívnyi lapokon, négy könyomatu táblán mutatkozó ábrákkal. Ezen készüléknél az összeendő rezgési mozgásoknak iránya, tartama és kitérése egymás iránt különböző viszonyokban tetszés szerint változtatható, maga a készülék kézi forgattyú által hozatik működésbe.

21. Csöves villamszedők lánczolatáról. Értekezés; megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók Budapesten 1879^{ben} XX^{dik} nagygyűlésének munkálataiban 248–252

lapokon, három könyomatu táblával. Azon előnyök, melyekkel a 14 szám alatt felhozottak alapján a csöves villamszedő leydeni palaczk fölött hiv ösztönül szolgáltak alulirotnak arra, hogy a budapesti királyi magyar tudomány egyetemi természettani szertár számára az általa létrehozott leydeni palaczkok lánczolata mellé (: 14^{dik}-szám alatt :) csöves villamszedőkből álló lánczolatot állítson; s miután azt két különböző szerkezetű példányban – mindegyiket négy villamszedőből – létre hoznia sikerült, nem mulasztá el azokat az 1873^{dik} évben Bécsben tartott világkiállításon természettani ujdonság gyanánt közszemlélet tárgyává tenni.

Ezen kiállított tárgy a nemzetközi Juri birálata folytán haladási éremmel, és a császári s apostoli királyi Fölségének legfölsőbb elösmerésével lön kitüntetve. Miről alulirott a világtárlat bezárása után a magyar kir. földmivelési, ipar és kereskedelmi Miniszterium utján 1873^{dik} évi December 12^{dikén} értesítettet.

22. Ueber Ketten aus Röhren bestehender Electricitäts–recipienten von Dr. Anian Jedlik, quiescirender Universitats Professor. Ezen felirat alatti értekezés ugyanaz az előbbi szám alatt előforduló „Csöves villamszedők lánczolata” czimü értekezéssel, mely német nyelvre lön lefordítva; megjelent Münchenben a következő czimü folyóiratban: Repertorium für Experimental-physik und für physikalische Technik. Bd XVIII. Seite 33–45. Herausgegeben von Dr. Ph. Carl. Professor der Physik an der Koll. Kriegs-Akademie in München. – Az értekezés német nyelven való megjelenésére az adott alkalmat, hogy azok közül ki ezen készüléket a bécsi tárlatban látták, azoknak közelebbi szerkezetéről és hatási képességéről alulirotnál levél által többen tudakozódtak. A végett, hogy a leydeni palaczkokból vagy csöves villamszedőkből álló és villamossággal megtöltött lánczolatoknak kisütése által megjelenő villamszikra hossza a többi körülmények egyenlősége mellett a csöves villamszedők száma szerinti arányban hosszabb legyen, mint lenne, ha a csöves villamszedők a kisütés pillanatában nem lánczolatot képezve, hanem csak közönséges villamtelep módja szerint közlekednének egymással – mulhatlanul megkivántatik, hogy a csöves villamszedők megtöltésük alatt a közönséges villamtelep módjára közlekedjenek egymás közt; a kisütés pillanatában pedig lánczolatot képezzenek, mi a 11 és 21 számok alatt felhozott lánczolatoknál egy igen egyszerű szerkezet segítségével egy pillanat alatt könnyen eszközölhető.

Jegyzék. A leydeni palaczkoknál és a csöves villamszedőknél ugy, mint a belőlük összeállított közönséges telepek vagy lánczolatoknál villamossággal való megtöltés közben könnyen megtörténik, hogy a bennük bizonyos feszültségi fokon tul összegyűjtött villamosság a leydeni palaczkok, vagy a csöves villamszedők közül valamelyiket átüti, és a telepet vagy lánczolatot használhatatlanná teszi. – Ezen bajon az átütött falú leydeni palaczkoknak vagy csőnek egyszerű eltávolítása által lehet ugyan segíteni, de mégis tanácsosabb ezen többször ismétlődhető alkalmatlan és károsító bajnak elejét venni, mi könnyen eszközölhető egy kis Lane-féle palaczk belső vezetőjének az alkalmazott villám gép tevőleges vezetőjével való összekötése által. De ezen eljárás csak akkor bir kellő biztonsággal, ha előbb kísérletek utján néhány e végre készített kisebb leydeni palaczk vagy üvegcső átütetésének kockáztatásával kipuholtatik, és utóbbi használat végett feljegyeztetik az alkalmazott Lane-féle palaczknál azon legnagyobb távolság, amelyre annak tevőleges és nemleges golyóji beállítandók, hogy annál a Lane-féle palaczk önként valamivel előbb kisüljön, mintsem a vele összekötött villamtelepnek valamelyik villamszedő csöve vagy leydeni palaczkja átütetnék. – Az így használt Lane-féle palaczk Monitor-nak nevezhető, mert a kisülési szikrájának csettenésével egyrészt valóságos intőjelt ad a további töltésnek a megszüntetésére; másrészt pedig a villamszedők csöveit az átütetés ellen még azon esetben is biztosítja, ha a Lane-féle palaczk első kisülése után villamszedők lánczolatának töltése még tovább is folytattatnék; mert akkor a rövid időszakonként ismétlődő kisülési szikrák folytán a villamosság azon feszültségi fokon tul mely a Lane-féle palaczk kisülését előidézi, sem magában a Lane-féle palaczkban, sem a vele közlekedő csöves villamszedőkben már össze nem gyűjthető.

A mondottakból kitünik, hogy egy kellően elkészített Lane-féle palaczk által, minden bármely

méretű egyes, vagy több egymás közt közlekedő leydeni palaczkok, vagy csöves villamszedők a villamosság általi átütés ellen könnyen biztosíthatók. – Habár tehát az ismeretes Lane-féle palaczk magában már nem természettani ujdonság, mindazonáltal annak a leydeni palaczkok-, villamszedők- és a belőlük összeállított telepek – és lánczatoknak a bennök összegyűjtött villamosság által bekövetkezhető áttörés ellen védő eszközül való alkalmazhatása nem megvetendő természettani ujdonság.

23. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1879^{ben} Budapesten tartott XX^{dik} nagygyűlésének utolsó ülésén mint akkori alelnök a bezáró beszédet tartotta, mely megjelent a magyar orvosok és természetvizsgálók munkálataiban Budapesten 1880^{ban} a 85 és 86 lapon.

24. A magyar orvosok és természetvizsgálók Szombathelyen 1880^{ban} tartott XXI^{dik} nagygyűlése alkalmával a természettani szakosztály ülését Augusztus hó 25^{én} egy a természettudományokra vonatkozó beszéddel nyitotta meg. –

Győrött 1885. Julius hó 8^{án}

Dr Jedlik Ányos s.k. kiérdemelt egyetemi rendes tanár
